

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СУТНОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

У статті розглянуто підходи до визначення понять "інститут", "інституційний механізм" та "інституційний механізм природокористування". Запропоновано власне трактування інституційного механізму природокористування, виокремлено його основні структурні елементи.

Ключові слова: інститут, інституційний механізм, природокористування, інституційний механізм природокористування.

The concept of "institute", "institutional mechanism" and "institutional mechanism nature use" are considered. The interpretation of the concept «institutional mechanism nature use" is propounded, determined its basic structural elements.

Key words: institute, institutional mechanism, nature use, institutional mechanism nature use.

В статье рассмотрены подходы к определению понятий "институт", "институциональный механизм", "институциональный механизм природопользования". Предложено собственное определение институционального механизма природопользования, выделены его основные структурные элементы.

Ключевые слова: институт, институциональный механизм, природопользование, институциональный механизм природопользования.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У складний період формування ринкових відносин, соціальних, економічних та політичних потрясінь дуже важливо розуміти стратегічну важливість інституційного аспекту трансформації економіки. Вирішення існуючих протиріч в економічній системі можливе шляхом інституціоналізації природно-ресурсних відносин через формування або вдосконалення ринкових та неринкових інститутів в сфері природокористування з метою забезпечення раціонального використання природних ресурсів, відтворення, покращення якості довкілля та його збереження для майбутніх поколінь.

Аналіз останніх досліджень. Інституційним перетворенням у сфері природокористування присвячені наукові праці І. Вахович, З. Герасимчук, В. Голяна, Б. Данилишина, С. Желасевої, В. Трегобчука, М. Хвесика, Н. Хумарової та ін. Разом з тим на сьогодні відсутній єдиний підхід до розуміння сутності інституційного механізму природокористування та його складових елементів,

не сформовані методичні підходи до оцінювання ефективності функціонування інституційного середовища природокористування.

Мета дослідження полягає у формуванні цілісного концептуального підходу до сутності інституційного механізму природокористування, визначення його цілей та структури.

Виклад основного матеріалу. Для трактування поняття “інституційний механізм природокористування” необхідно спочатку розглянути категорії “інститут” та “інституційний механізм”.

Поняття «інститут» є міждисциплінарним, оскільки використовується в соціології, економіці, управлінні, праві та інших науках. Соціологи визначають інститути як стійкі форми організації та регулювання суспільних відносин (економічні, політичні, правові, моральні, культурні та інші інститути). Усталеними і визнаними в юридичній науці вважаються інститути права, громадянства, успадкування тощо. До економічних і соціальних інститутів традиційно відносять інститути власності і контрактних відносин (включаючи трудові відносини).

Лауреат Нобелівської премії з економіки Д. Норт вважає, що “інститути – це “правила гри” у суспільстві, тобто створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми”. Основу інститутів становлять формальні правила (конституції, закони, нормативно-правові акти), неформальні обмеження (традиції, звичаї, договори, угоди, добровільно взяті на себе норми поведінки) та механізми контролю або примусу, що забезпечують дотримання правил (суди, органи охорони правопорядку, інші силові структури) [1, с. 17].

Деякі представники нової інституційної економічної теорії інститут розглядають як сукупність як правил, так і цілої низки установ і організацій, що сприяють дотриманню цих правил. Саме в такому контексті розглядаються інститути на конференціях і самітах ООН зі збалансованого розвитку [2, с. 23].

Отже, в науковій літературі поняття “інститут” найчастіше трактується як традиції, звичаї, норми поведінки, прийняті в суспільстві та закріплені у вигляді законів, організацій, установ.

Згідно з інституційним підходом, економічні інститути (організаційно-правові форми господарювання, форми власності, елементи інфраструктури, правила та норми) виступають базисом економічної системи, визначають основний напрям її розвитку та розвитку її окремих складових. Вони формують основи раціональної поведінки економічних суб'єктів та виконують важливу роль у суспільстві, забезпечуючи збалансованість ринку.

В. Химинець з точки зору стимулювання сталого розвитку, поняття «інститути» визначає як закріплення норм і звичаїв у вигляді законів, організацій, установ, що впливають на стан соціо-еколого-економічної рівноваги в умовах стимулювання сталого розвитку [3, с. 163].

Інституційна структура та середовище, що її формує, не будуть життєздатними без використання інституційного механізму – процесу обміну між інститутами потоками інформації і ресурсів, що забезпечують закріплення норм і правил поведінки цих інститутів, а також реалізацію взаємовідносин із іншими інститутами зовнішнього середовища.

Під інституційним механізмом зазвичай розуміється сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інститутами, а також організаціями, які сприяють реалізації принципів демократичного управління, забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп на шляху досягнення задекларованих цілей розвитку [10, с. 37]. Д. Норт визначав інституційний механізм як особливий вид механізму, функціонування якого дає змогу забезпечувати як створення правил, так і відслідковування наслідків їх застосування [1, с. 17].

Варто наголосити на тому, що серед науковців немає єдиних підходів до визначення сутності інституційного механізму природокористування та його структури. Деякі з них взагалі розмежовують інституціональний та інституційний підходи [4]. Однак детальний аналіз наукових праць в цьому напрямі показує, що вчені, які аналізують різні аспекти інституціонального механізму природокористування [5; 6, с. 125; 7; 8], і науковці, що займаються інституційними аспектами цього ж механізму [3; 9; 11; 13], досліджують, по суті, одні й ті ж питання, по-різному називаючи сам механізм (інституційний чи інституціональний). На наш погляд, це пов'язано із особливостями перекладу терміну “institutional” з англійської на російську мову, в результаті чого ми отримуємо “институциональный”, а в перекладі з російської на українську – терміни “інституційний” або “інституціональний”. Тож надалі ми вживатимемо поняття “інституційний механізм природокористування”, дотримуючись думки про ототожнення інституційного механізму із інституціональним.

На сьогодні одними з найбільш ґрунтовних досліджень інституційного механізму природокористування займаються Б. Данилишин, М. Хвесик, В. Голян, які визначають його як сукупність різноманітних форм, методів, способів, інструментів, важелів та інституціональних ланок імплементації природно-ресурсних благ у чинник розширеного відтворення.

В структурі інституційного механізму природокористування вони виділяють:

1) базисні інститути: форми власності (приватна, державна, комунальна); організаційно-правові форми господарської діяльності; система органів управління природокористуванням;

2) інститути ринку:

- ринкова інфраструктура сфери природокористування (кредитні установи, аудиторські контори, консалтингові фірми, страхові фонди, екологічні фонди);

- ринок природних ресурсів (власники, продавці та покупці природних ресурсів, посередники, біржі природних ресурсів, тендери та торги);

- ринок дозволів на викиди, скиди відходів;

- ринок екологічних товарів та послуг (екологічна сертифікація, екологічна експертиза, екологічний аудит, екологічний маркетинг, екологічне нормування);

3) інструменти фінансово-економічного регулювання:

- система податкового регулювання (податки, збори, тарифи, штрафи, пільги);

- система кредитування (процентні ставки, пільгове кредитування);

- система державного фінансування (дотування, субсидування, цільове фінансування, держзамовлення, експортне стимулювання);

- система бюджетного регулювання;

4) нормативно-правове регулювання: законодавчі акти (Конституція України, Кодекси України, Закони України); укази Президента України; нормативні акти (постанови, інструкції, розпорядження); контрактне право (міжнародні контракти, договірні відносини) [5, с. 229].

В. Заремба пропонує наступну класифікацію інститутів природокористування: базові інститути (інститут власності на природні ресурси; інститут оренди, інститут правової відповідальності, інститути організаційних форм використання природних ресурсів); екологічні інститути (інститут екологічної стандартизації, інститут екологічної сертифікації, інститут ліцензування, інститут екологічного аудиту, інститут екологічного моніторингу); економічні інститути (інститут субсидування, інститут кредитування, інститут оподаткування, інститут іпотеки природних ресурсів, інститут штрафних санкцій, інститут страхування та компенсацій); соціальні інститути, які мають неформальний характер (інститут громадського контролю, інститут освіти і виховання, інститут екологічної культури тощо) [8, с.7]. Вважаємо, що його класифікація є більш вдалою, оскільки включає неформальні інститути.

На наш погляд, інституційний механізм природокористування варто визначити як систему інституцій, форм, методів, способів та інструментів забезпечення збалансованого природокористування для вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем з метою забезпечення сталого розвитку. Інститути механізму природокористування визначають правила поведінки природокористувачів, детермінують форми та способи природокористування й поділяються на формальні та неформальні (рис. 1).

Інституційний механізм природокористування регулює відносини держави із суспільством стосовно раціонального природокористування та покликаний забезпечувати узгодження соціальних, екологічних, економічних інтересів суспільства, держави та природокористувачів. Функціонування даного

механізму є однією з необхідних складових сталого розвитку, що забезпечується збалансованістю усіх його підсистем (екологічної, економічної, соціальної).

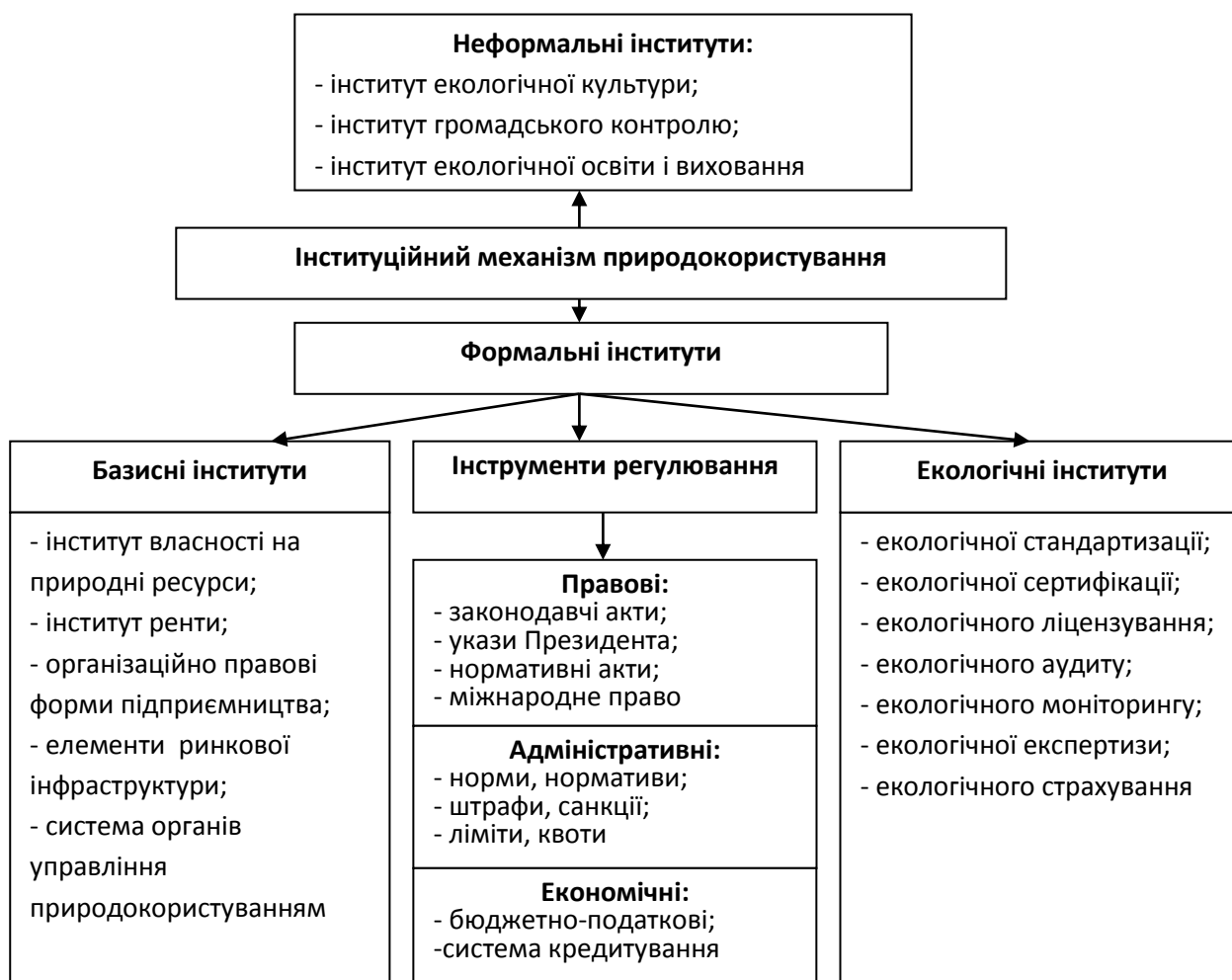

Рис. 1. Складові інституційного механізму природокористування

Як і будь-який механізм, інституційний механізм природокористування має мету, цілі, функції, принципи побудови та функціонування, об'єкти і суб'єкти.

Ефективно діючий інституційний механізм природокористування покликаний на практиці розв'язати завдання ефективного використання природних ресурсів з метою задоволення виробничих потреб суспільства, формування екологічно безпечного середовища, забезпечення стабільного і достатнього фінансування природоохоронних програм.

Цілі інституційного механізму природокористування можна сформулювати так:

- створення оптимальних умов для ефективного використання, збереження та відтворення природних систем;
- рівноправність доступу до природних ресурсів нині та в майбутньому;

- стабілізація та покращення екологічної ситуації загалом, екологізація економічної діяльності у межах інституційних та структурних перетворень, адекватних ринковим відносинам;
- мінімізація шкоди довкіллю загалом та природним ресурсам, відшкодування збитків та страхування екологічних ризиків;
- впровадження ресурсозберігаючих технологій, біотехнологій, використання інтенсивних методів природокористування;
- оптимізація структури економіки країни загалом та її регіонів з урахуванням особливостей територіальних еколого-економічних систем;
- стимулювання економічної зацікавленості в раціональному та економічному використанні природних ресурсів;
- обмеження неефективної конкуренції з метою усунення з ринку неекологічних технологій, устаткування, продуктів та послуг [11, с. 282].

Головними функціями механізму є:

- 1) підтримка стійкої динаміки функціонування і розвитку еколого-економічних систем;
- 2) забезпечення екологічно доцільного та суспільно справедливого розподілу природних ресурсів та упорядкування процесу їх використання;
- 3) створення екологічно орієнтованих "умов гри" в національній економіці.

Формування інституційного механізму природокористування повинно здійснюватися на основі таких принципів: науковості, соціальної спрямованості, пріоритетності, системності, ієрархічності, узгодженості, взаємодоповнення, збалансованості, інфраструктурної забезпеченості, альтернативності, екологічного пріоритету та застереження, екологічної та економічної безпеки ведення бізнесу та життєдіяльності, комплексності, превентивності екопорухень [12, с. 306; 8, с. 7].

До об'єктів інституційного механізму Н. Костюченко відносить усі інститути, які формують механізм [13, с. 8]. Суб'єкти інституційного механізму можуть бути поділені на дві групи: загального характеру та спеціалізовані. До першої групи відносяться органи державної влади, місцевого самоврядування, наукові та освітні заклади, підприємства та підприємці, громадські організації. До другої – спеціалізовані установи з проведення аудиту, розробки норм та нормативів, експертизи, контролю, моніторингу, ліцензування, сертифікації.

Основою інституційного механізму природокористування є екологічні обмеження, заборони та стимули. При цьому використовуються правові, адміністративні, економічні інструменти. Правове регулювання полягає у прийнятті відповідних законодавчих актів, які встановлюють права і обов'язки суб'єктів природокористування, порядок і методи здійснення діяльності. Адміністративне – передбачає надання прав регулювання (обмеження та стимули, норми, нормативи, санкції, ліміти, квоти) певним спеціалізованим

установам (система органів контролю та управління, ліцензування, сертифікації, експертизи проектів, моніторингу, аудиту, дозвільних процедур). Кожен з інструментів має екологічну орієнтацію, спрямований на збереження, відтворення, використання природних ресурсів в екологічно допустимих межах з позицій сталого розвитку [11, с. 285].

На думку, Н. Костюченко важливу роль у функціонуванні інституційного механізму природокористування відіграють інституційні рішення - рішення стосовно впровадження формальних і неформальних норм, правил, компетенцій, процедур, які визначають поведінку суб'єктів господарювання у сфері природокористування. Фактично через прийняття інституційного рішення і запускається в дію інституційний механізм.

Систему формальних інститутів природокористування, які регламентовані законами, стандартами, доповнює екологічна культура, яку слід розглядати як неформальний інститут природокористування, що визначає потребу людини до гармонійного розвитку з довкіллям. Вона формує соціальну відповідальність природокористувачів за раціональне використання природних ресурсів, охорону навколишнього природного середовища, екологічну безпеку виробництва.

На сьогодні в Україні так і не вдалося сформувати ефективний інституційний механізм природокористування, який би відповідав принципам сталого розвитку. Інституційна неефективність системи природокористування проявляється у виснаженні ресурсів, деградації довкілля, зростанні захворюваності населення. При цьому спостерігається фактичне домінування економічних інтересів над усіма іншими.

Недосконалою є діяльність відповідних органів у розробці та затвердженні екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, викидів та скидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище, впровадженні сучасних методів екологічного менеджменту на підприємствах тощо. Органи громадського управління виконують суто номінальні функції і суттєвого впливу на темпи, масштаби та пропорції природокористування не справляють. Їх пропозиції по вдосконаленню охорони довкілля та використання природних ресурсів мають декларативний характер, що дає підстави говорити про нерозвиненість неформальних інститутів механізму природокористування.

Низькою є ефективність реалізації органами державного управління державних екологічних програм через нестачу фінансування. Тому, особливо актуально на сьогодні посилити бюджетонаповнюючу функцію природокористування, що дозволить зміцнити фінансову самодостатність країни та окремих регіонів.

Висновки. Отже, інституційний механізм природокористування є системою інституцій, форм, методів, способів та інструментів забезпечення збалансованого природокористування для вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем з метою забезпечення сталого розвитку. Ефективно

діючий інституційний механізм природокористування повинен сприяти адаптації інститутів до мінливого зовнішнього середовища, сприяти їх розвитку, враховувати економічну та екологічну специфіку окремих територій, забезпечувати баланс між темпами економічного зростання та відновлення навколишнього середовища, тобто бути достатньо розвинутим та адекватним потребам економічного, соціального й екологічного розвитку держави.

Список використаних джерел

1. Норт Д.С. Институты, идеология и эффективность экономики / Д.С. Норт // От плана к рынку: будущее постсоциалистических республик; [пер. с англ.; под ред. Б.С. Пинскера; сост. Л.И. Пияшева и Дж. Дорн]. – М., 1993. – 307 с.
2. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория : [учеб. для студ. высш. учеб. завед.] / под общ. ред. А. А. Аузана. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 416 с.
3. Химинець В.В. Інституційні основи сталого розвитку Карпатського регіону в контексті синьої економіки / В. В. Химинець // Сталий розвиток економіки . – 2013. – № 3. – С. 161-165.
4. Ільченко Н.М. Методологія дослідження проблем державного управління: інституціональний підхід [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/1/06.pdf>
5. Данилишин Б.М. Економіка природокористування: [підручн.] / [Б. М. Данилишин, М.А. Хвесик, В.А. Голян] – К. : Кондор, 2009. – 465 с.
6. Коржунова Н.В. Структуризація інституціонального забезпечення рекреаційного природокористування в Україні / Н.В. Коржунова // Економіка природокористування і охорони довкілля. – 2013. – С. 123-127.
7. Трансформація інституціонального механізму природокористування в умовах глобалізації: екологічні імперативи та системні суперечності: [монограф.] / [З.В. Герасимчук, І.М. Вахович, В.А. Голян, А.О. Олексюк]. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 228 с.
8. Заремба В.М. Інституціональний механізм раціонального аграрного природокористування в регіоні : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.06 / В.М. Заремба. – Рівне: Національний ун-т водного господарства та природокористування, 2008. – 20 с.
9. Марушевський Г.Б. Інституційні проблеми державного управління збалансованим розвитком в Україні / Г.Б. Марушевський // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 14-23. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Dutp_2013_2_4.pdf
10. Гордєєв О. Концептуальні підходи до сутності інституційного механізму / О. Гордєєв // Публічне управління – С. 36-42.

11. Хумарова Н.І. Інституційний механізм реалізації екологоорієнтованих стратегічних планів розвитку територіальних еколого-економічних систем / Н.І. Хумарова // Економічні інновації. – 2010. – Вип. 41. – С. 281-289.

12. Хумарова Н.І. Сутність, критерії та принципи екологоорієнтованого стратегічного планування / Н.І. Хумарова // Інновації в суднобудуванні та океанотехніці: Матеріали міжн. наук.-техн. конф.: Миколаїв: НУК, 2010. – С. 306-307.

13. Костюченко Н.М. Еколого-економічні основи формування інституційних механізмів сталого розвитку : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.06 - економіка природокористування та охорони навколишнього середовища / Н.М. Костюченко. – Суми : СумДУ, 2010. – 21 с.

УДК 658.1:336.22

Науменко А.М., к.е.н.

Міжнародний гуманітарний університет

ОПОДАТКУВАННЯ НЕРУХОМОСТІ: ЗАКОРДОННА ПРАКТИКА ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

У статті розглядаються причини необхідності впровадження податку на нерухоме майно. Досліджується зарубіжний досвід його запровадження. Розглядаються дві системи сплати податку на майно, чи в залежності від оціночної (ринкової) вартості об'єкту нерухомості, чи в залежності від площі оподатковуваного нерухомого майна. Проаналізовано ретроспективу впровадження податку на Україні, охарактеризовано ключові відмінності у його розрахунку. Наведено шляхи оптимізації справляння податку на нерухомість.

Ключові слова: житлова нерухомість, майнове оподаткування, нежитлова нерухомість, об'єкт оподаткування, оціночна вартість, податок.

Reasons of the necessity of real estate tax are viewed in the article. Foreign experience of its introduction is studied. Two systems of property tax discharge depending either on assessed (market) valuation of property or on the area of taxable real property are considered. Retrospection of tax introduction in Ukraine is analyzed, crucial distinctions in its calculation are characterized. Optimization strategy of tax levying is given.

Key words: residential real estate, real estate tax, non-residential property, object of taxation, assessed valuation, tax.

В статье рассматриваются причины необходимости введения налога на недвижимое имущество. Исследуется зарубежный опыт его внедрения. Рассматриваются две системы уплаты налога на имущество, или в зависимости от оценочной (рыночной) стоимости объекта недвижимости, или в зависимости от площади налогооблагаемого недвижимого имущества. Проанализированы